

MAKAI MELINDA

AZ INDAI DÉMONÖLŐ ISTENNŐ KULTUSZÁNAK TÖRZSI ELŐZMÉNYEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZÓRA TÖRZSRE

Az istennőkultusz hagyományrendszerében nagy szerepe van a papok propagandatevékenységétől függően vagy attól függetlenül alakulni tudó és hosszú ideig fennálló, sokszor a mai hinduizmusban csak marginális szerephez jutó olyan istennőaspektusoknak, melyek a vallástörténeti hagyományban ugyan bizonyíthatóan kikövetelték a maguk helyét, azonban törzsi eredetük lévén mára sem simultak nyomtalanul a hinduizmusba. Így rajtuk keresztül tetten érhetők nemcsak az ókori és középkori törzsi vallásosság elemei, hanem a papoknak az integrálásukra vonatkozó kísérletei is. A hinduizáció fogalmával körülírt folyamat olyan példát szolgáltat a szórák esetében, amely nem egyszerűen a hindu papok propagandatevékenységét bizonyítja, mellyel saját vallásukat terjesztették ki India más kultuszaira, hanem azt is megmutatja, hogy a törzsi hitvilágból hogyan kerültek át olyan elemek a hindu rítusokba, melyek máig a kultusz részét képezik.

Az indiai *Durgā* istennő

Az ind mitológiában az istennőnek (*Devī*nek) számos neve van eredete, tulajdonságai, tettei és más istenekkel való viszonya alapján. *Durgā Śiva* hitvese és egyszerre *śaktija*, teremőereje is. Arra hivatott, hogy megóvja a világot a démonoktól, ebben a minőségében időről időre megtestesül, ő az istennő haragvó formája. Nevének jelentése: 'nehezen megközelíthető', főnévként pedig 'erőd'-öt jelent. Nevét egy *Durga* vagy *Durgama* nevű démon legyőzésekor kapta, a *durga* szó nőnemű megfelelője a *Durgā*. Alakja jórészt a nem árja népektől eredeztethető. Az Istennő haragvó, illetve pusztító manifesztációi közül legnépszerűbb és legelterjedtebb a *Mahiṣa* 'bivaly' nevű demont legyőző formája, melynek nyomán őt *Mahiṣāsuramardinī*nek, vagyis a 'bivalydémon elpusztítójá'-nak nevezik.

Ezt a mítoszt több *purāṇa* is feldolgozta. A *purāṇa* szó jelentése 'ősi, régi'. Az érintett *purāṇa*król és a műfajról később lesz szó. Előljáróban annyit, hogy a számunkra legfontosabb *Mārkaṇḍeya-purāṇát* a korai *purāṇák* közt tartják számon. A kutatók általában megegyeznek abban, hogy a 3–5. században keletkezett. Ennek 13 fejezetét önálló műként olvassák és használják a vallásos gyakorlatban a mai napig,¹ címe: *Devīmāhātmya*, azaz 'Az istennő magasztossága'. Ezt a feltételezések szerint a késői 5. korai 6. században illesztették a *purāṇa*ba², de ikonográfiai elterjedésével és a szövegek vizsgálatával bizonyítható, hogy tartalma csak a 8. században vált közismertté. A mű *Durgā* legjellemzőbb, harcoló aspektusának állít emléket: három mítoszt tartalmaz.

A szövegben a mítosz szerint a *devák* 'istenek' seregét egy évszázadig tartó harc után az *asurák* 'démonok' legyőzték. A mennyből kiűzött istenek csapatai a halandókhhoz hasonlóan a földön vándoroltak. Mindannyiuk királya *Mahiṣasura*, a bivalydémon lett. A legyőzött istenek közül harmincan ezután *Brahmā* vezetésével *Śiva* és *Viṣṇu* isten elé járultak oltalomért, és elbeszéltek nekik a *devák* legyőzetését. *Śiva*, *Viṣṇu*, *Brahmā* arcát a harag lángja borította be, majd a többi isten arcáról is

¹ Lásd erről bővebben: *Thomas B. Coburn: Devī-Māhātmya. The Crystallization of the Goddess Tradition. Delhi 2002⁴. 59–63.*

² *Indira S. Aiyar: Durgā as Mahiṣasuramardini. A Dynamic Myth of Goddess. New Delhi 1997. 243–244.*

a harag heve nagy izzás formájában, „*lángoló hegyként*” sugárzott. A fényesség a három világot is áthatva egy ragyogó növé állt össze. Testrészei az egyes istenek fényességéből lettek, majd az istenek saját fegyvereikkel szerelték fel. Az istennő nevetésére az *asurák* felfegyverkeztek és megindultak ellene, de seregeikkel sorra elbuktak a véres harcban. Végül *Mahiśāsura* saját bivalyformájában avatkozott a harcba. A dühöngő *asura* a harcban különböző alakokat vett fel, majd az istennő nagy kardjával lefejezte és leterítette. Az istenek ezután dicsőítették az istennőt.

Egyik neve, *Vindhyavāsini* 'Vindhja-hegységben lakó' az istennő lakhelyére, eredete lehetséges helyére utal. Következésképp alakját gyakran kapcsolatba hozzák az itt lakó törzsekkel: többek között és elsősorban a szórákat, illetve még a pulindákat említik a kultuszban meglévő hűvésvés, alkohol és a véres áldozatok kapcsán, melyeket az árják különösképpen szennyezőnek tartottak. A szórák *Kālī*nak, az istennő másik haragvó aspektusának emberáldozatot is ajánlottak.³ *Durgā* hátasállata az oroszán: a szórakon kívül egész Indiában sehol máshol nem társítják hozzá a pávát: e különös társítás keltette fel először a figyelmemet, vizsgálatom során azonban kibontakozott a kultusztörténet korai szakasza is, melyben a törzsi vallásosságnak meghatározó szerepe volt.

Ma a szóra (más néven *Saora*, *Śavara*, *Śabara*) törzs Orissza állam Ganjam és Koraput, illetve Ándhra Pradés Srikakulam körzetében él, de kisebb számban jelen vannak Nyugat-Bengálban, Madhya Pradésben, Bihárban, Maháráshtrában.⁴ Elnevezésük vagy a szkíta *sagar* 'fejsze', vagy a szanszkrit *śabara* 'hegylakó, barbár, vad' szóból eredeztethető.⁵ A szóra nyelv az ausztróázsiai nyelvcsalád munda ágához tartozik. Az 1960-as adatok⁶ szerint 650.000-en voltak, az 1981-es népszámlálás szerint már csak 370.000-en.⁷

Az Orisszában élő munda törzsbeli szórák közt a legmegbecsültebb sámánok (*kuranok*) a temetési szertartások vezetői, akik közt sok nő is van. A halott számára csatorkaként szolgálnak, rajtuk keresztül az elhunyt az ittmradottakkal beszélhet. E sámánok, akik közül a legtöbb nő, erejüket egy hindu *ksatriya* férfival az alvilágban kötött házasság révén szerzik.

A halottak haláluk után túlvilági földekre vándorolnak, ki-ki aszerint, milyen halált szenvedett el, illetve ki vagy mi volt halálának okozója. Egyik túlvilági földjükre a himlőben elhunytak kerülnek. A himlő istennőjét (*Rugaboit*) a síkvidékeken lakó szórák maguk is *Durgā*val azonosítják. A himlő által okozott pöttyök a pávafojtószertü tünet révén pávatollas mágiát hívnak életre: vagyis az azonosítás alapját a hasonlóságon alapuló mágia szolgáltatathatja – így lesz az istennő állata a páva, amit „hindu szemüvegen át” *vāhanā*nak, vagyis hátasállatnak értelmezhetnénk – de hogy nem hátasállatról van szó, az a későbbiekben kiderül.

Jelenlegi pantheonjukban *Durgā* mint istennő nem szerepel, fő istenségük a Napisten, a szórák különböző csoportjainál más-más néven találkozunk vele. *Durgā* valószínűleg azért kaphatott mégis saját túlvilági földet, mert a himlő gyakori és rendkívül gyorsan fertőz.

A halál után az elhunyt *sonummá* válik. Vitebsky szerint a *sonum* szó fordítására legmegfelelőbb szó az *emlék*, t.i. az én emlékem valaki másról, melynek révén jelenlegi állapotomat nemcsak múltbéli állapotom befolyásolja, hanem más emberé is. Minden betegséget és halált

³ D. C. Sircar: *The Śākta Pīṭhas*. Delhi 2004⁴. 20; David Kinsley: *Hindu Goddesses. Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition*. Delhi 1987. 99–100. 117; R. G. Bhandarkar: *Vaisnavism, Saivism and minor religious systems*. Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute. Post-Graduate and Research Department Series, No. 17., 1982. 205–206.

⁴ K. S. Singh: *The Scheduled Tribes*. New Delhi 2003³ (First published in 1994.) 1051.

⁵ Edgar Thurston: *Castes and tribes of Southern India*. Madras 1909. 305.

⁶ Christoph von Fürer-Haimendorf: *Tribal problems in India*. In: *Tribe, caste and religion in India*. Ed. by Romesh Thapar. New Delhi 1977. 47.

⁷ Singh: i. m. 1052.

valamilyen módon az adott személy lelkének megevése által egy *sonum* okoz. E *sonum*nak kettős szerepe van: megtámadja, de fenntartja és óvja is az élőket.⁸

Himlőistennők

Rugaboi 'foltos nő/folt-nő' az egyik hegyi hindu *sonum*, akit a szórák *Durgāval* vagy *Thakuranival* azonosítanak.⁹ Hozzá kapcsolják a *rogot*, vagyis a szárított borsót, amely mint a páva, *rige*, vagyis 'foltos'. Az Elwin könyvéből ismert, *Rugaboi*ról szóló néhány történet alapján kiderül, hogy ő volt az egyik bennszülött himlőistennő.¹⁰

Nevét a *rogonnal*, a vörös bagolyborsóval társítják, amely a himlő által okozott hólyagokra hasonlít.¹¹ A himlőfoltok *Durgā* pávája faroktollainak pöttyeire hasonlítanak.¹² A bagolyborsó foltos magvai, amelyeket a „himlőasszony” az áldozat testére hajít, hogy ott elvesse őket, a betegség hólyagjaiként csíráznak ki.¹³ A *Rugaboi* nevű *sonum Udengmarku* (jelentése: 'foltos páva köhögése') nevű aspektusában a tébécés köhögést okozza. Ő a páva birtokosa, vagy ő maga a páva. Ebben az esetben a tünetekkel való kapcsolódást a tébécés köhögés és a páva hangja közötti hasonlóság indukálja.¹⁴

Néhány szóra faluban szentélyt építenek *Drugasum*nak, aki azonos a hindu istennővel, *Durgāval*. Áldozatokat ajánlanak neki, hogy a járványok kitörését megakadályozzák, amelyeket feltevéseik szerint ő okoz.¹⁵ Hasonlóképp Bengálban létezik egy *Ral-Durga* nevű napisten. A középkori bengáli nyelvben a *raul* jelentése: 'Nap'. Ő leprát gyógyít, tehát a bőrbetegségért vagy annak gyógyításáért való felelősség az ő esetében is jelen van, a *-Durga* szuffixumnak pedig több oka lehet, számomra a legvalószínűbb az, hogy az istennő hímmemű párja vagy kétnemű isten, hiszen a népi kultúrában általános tendencia volt, hogy a férfi istenségeket átváltoztatták nőivé.

Thakuraniról, akit Elwin a hindu himlőistennőnek nevez, ő maga azt írja, hogy kiszorította a szóra isteneket: *Lurniboit* és *Rugaboit* a nyilvános figyelem középpontjából.¹⁶ A sámán a szertartás során mindent végrehajtott, amit az istennő óhajtott, és vörös jelet is tett rá, tekintettel arra, hogy *Thakurani* hindu.¹⁷

Az Ándhra Pradés Góvávárí körzetében élő *Koyik*, ha *Šitalā Mātāt* vagy *Mariammat*, a tamil és a bengáli kolera- és himlőistennőket akarják kiengesztelni, pávatollakkal díszítik azok nyakát. *Šitalā* a himlő okozója vagy elhárítója. Neve 'hideg'-et vagy a himlő keltette magas lázra utaló 'didergés'-t is jelenti. Egyike a hét betegséggel asszociált istennőnek. Hitvise a démon *Jara*, a 'láz'.¹⁸ A beteg a magas láztól forró; ezt az istennő által okozott tüzet kell lehűteni vagy a beteg levegőzésével, vagy az istennő képmásának vízzel való leöntésével: a kettő funkciója ugyanaz, hiszen a betegség okozója ekkor a beteg testében van. *Šitalā* agyagképmását a nők öntözik, így hűtik a betegség áldozatait, akiknek útilapun kell feküdniük, és csak a korábban *Šitalā* képmására öntött vizet szabad meginniük.¹⁹

⁸ Piers Vitebsky: Dialogues with the dead. The discussion of mortality among the Sora of eastern India. Cambridge 1993. 6; 13–14.

⁹ Vitebsky 1993: i. m. 51.

¹⁰ Verrier Elwin: The religion of an Indian tribe. Bombay 1955. 286–287.

¹¹ Elwin: i. m. 286.

¹² Vitebsky 1993: i. m. 74.

¹³ Vitebsky 1993: i. m. 130.

¹⁴ Vitebsky 1993: i. m. 51.

¹⁵ Elwin: i. m. 101.

¹⁶ Elwin: i. m. 124.

¹⁷ Elwin: i. m. 289–290.

¹⁸ John Stratton Hawley: The Goddess in India. In: Devī. Goddesses of India. Ed. By John Stratton Hawley and Donna Marie Wulff. Delhi 1998. 12.

¹⁹ Margaret and James Stutley: A Dictionary of Hinduism. Its Mythology, Folklore and Development 1500 B.C.–A.D. 1500. London and Henley 1977. s.v. *Šitalā*.

Jyeṣṭhā dél-indiai istennőt (öt ismerjük ma *Śītālā* néven), Bengálban, Orisszában, Gudzsarában is tisztelik. A *Līṅga-purāṇa* 2. könyvének 6. fejezete írja, hogy *Viṣṇu*, a világ ura megtévesztésül alkotta meg ezt a kettős világot:²⁰ *Jyeṣṭhā* tiszteletének nem elfogadott hindu, egyszersmind szektáriánus voltát egy mítosz is megerősíti, melyben *Jyeṣṭhā Viṣṇu*hoz fordul tanácsért. Férje ugyanis az alvilágban keresett maguknak lakhelyet, miután *Jyeṣṭhā*nak nem volt maradása sem megszentelt helyen, sem ott, ahol a *Vedák*at recitálták (2, 6, 8–76). Míg férje az alvilágban volt, *Jyeṣṭhā Viṣṇu*hoz folyamodott oltalomért: „*Védtelen vagyok, gondoskodj rólam!*” (2, 6, 83). *Viṣṇu* azt válaszolja neki:

Akik a büntelen Rudrát, Śívát, Śarīkarát, Nīlalahitát, Ambát, Haimavatīt, a világok szülőanyját és az én híveimet szidalmazzák, azok vagyona a tiéd. Akik pedig Mahādevát megvetve nekem áldoznak, ostobák, szerencsételenek, még ha híveim is; az ő vagyonuk is a tiéd. Az ő [Mahādeva, vagyis Śiva] parancsa által én és Brahmā is kegyből tevékenykedünk örökké.
2, 6, 85–87

Ezek után azonban látva *Jyeṣṭhā* pusztítását, még *Viṣṇu* is a *Rudra*-mantrát mondogatja (2, 6, 90).

A szóra törzs az ind irodalomban

A következő rövid történelmi áttekintés már konkrét adatokat szolgáltat arra vonatkozóan, hogy mikor és hol történt az a változás, amely egyfelől a szórák hitvilágába belépő *Durgā* alakjára vonatkozik, másfelől pedig bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a szórák istennőkultusza máig tartó hatást gyakorolt a hinduizmusban meglévő *Durgā*-kultuszra.

Számos ókori forrás ír a szórákról, többnyire azonos tartalommal. A *R̥gveda* nem kifejezetten a szórákat említi, viszont beszél *dasyuk*ról (pl. 6, 60, 6; 7, 5, 6; 7, 9, 4; 7, 19, 4), akik Roy szerint a *kolok*kal azonosak, utóbbiakat a szanszkrit irodalom sok helyen együtt említi²¹ a *bhilek*kel. A *kolok* is az ausztróázsiai nyelvcsaládhoz tartoznak, éppúgy, mint a *mundák*, és a szórákhoz hasonlóan ők is Madhya Pradésben, Mahārásztrában és Orisszában élnek, szintén hűsevők, és alkoholt is fogyasztanak.²²

Azt is megtudjuk, hogy a *mundák* és szövetséges törzseik hadat viseltek az árjakkal.²³ Az *Aitareya Brāhmaṇa*, amely i.e. 800–600 között keletkezhetett, más törzsekkel, a *dasyuk*kkal, *andhrá*kkal, *pulindá*kkal, *pundrá*kkal és *mūtibá*kkal együtt említi a szórákat. (A *pulinda*, *nīsāda* és *kirāta* törzsek nevét sokszor szinonimákként használják a művek, de őket mint az árja területek szomszédait említik.²⁴) A mű azt írja, hogy *Viśvāmītrán*ak száz fia volt. Ötven idősebb volt *Madhuchandasnál*, ötven fiatalabb. Az ötven idősebbnek nem tetszett, hogy *Viśvāmītra Śunaḥsepát* tette meg örökösének, mire *Viśvāmītra* megátkozta őket: utódjaikat a világ végére száműzte (*Aitareya Brāhmaṇa*, 7, 18, 1–2). Az így született népek közt sorolja fel a mű a szórák mellett a fent említett törzseket is. Ez a történet már jelzi az árják szórákkal szembeni megvetését.

A *Mahābhārata Śānti parvanjában* olvassuk azokat az előírásokat, melyek meghatározzák, hogy a *Śavaráknak*, *Āndhráknak*, *Pulindáknak* és más különböző népeknek, akik szintén a birodalom lakói voltak, hogyan kellene követniük a *dharmát*. A szöveg szerint szolgálniuk kell szüleiket, tanítójukat, az időseket, királyaikat. El kell végezniük a Védákban előírt kötelességeket és rítusokat, különböző áldozatokat kell végrehajtaniuk, és számos erkölcsi szabályt is be kell tartaniuk (12, 65, 13–22). Arra is utal az eposz, hogy ezeket a törzseket alantas életmódot folytatóknak tekintették (12, 65, 23). A műben a törzsi kérdés már társadalmi és szociális probléma: a szöveg szerint ugyanis meg kell

²⁰ Szó szerint: „világkettősséget”: *jaḡaddvaidhamidam cakre mohanāya jaḡatpatih* (*Līṅga-purāna* 2, 6, 3).

²¹ *Singh*: i. m. 555. *Kolok*: Tulsīdās: *Rāmacaritamānasa* c. középkori művében (1574).

²² *Singh*: i. m. 555–556.

²³ *Elwin*: i. m. 11–12.

²⁴ S. K. Tiwari: *Tribal roots of Hinduism*. New Delhi 2002. 235–236; *Elwin*: i. m. 1.

nekik tanítani az ország törvényeit és a jámborság eszményét – vagyis a megjelenő morális és ezzel együtt az etnikai probléma már nyilvánvaló.

A több mint 2000 éves *Nātyaśāstra* (28, 48) egy másik, szintén igen megvetett, kaszton kívüli törzssel, a *caṅṅālākkal*, illetve a *dramiṅṅákkal* (dravidákkal) együtt említi őket, ám azt is írja, hogy ekkor a *śabara* szót több törzsrre is alkalmazták: ezzel a névvel illették a faszénégetőket, vadászokat, a fa- és levélgyjűjtögetésből élőket és magát az erdőlakók nyelvét is.²⁵ Plinius a *Naturalis Historia* 6. könyvében azt írja, hogy a szóra erős törzs volt, és a mai nevükön a *kolok* csoportjait is a nevük alatt emlegették. A mai Patnától délre laktak, vad nép voltak, az erdőben és a dzsungelben vándorló életmódot folytattak.²⁶

Ptolemaiosz *Geographika Hüphégészisz* című művében (7, 1, 80) írja, hogy a szórák a Gangesz felé élnek, két városukat is említi – ezeket ma még nem azonosították.²⁷ A Ptolemaiosznál említett, gyémántban gazdag területen élő „*Sabarai*” Cunningham szerint Plinius „*Suari*” nevű törzsével azonos. Őket Cunningham a „*Śavara*” vagy „*Suar*” nevű törzssel azonosítja, akik erdőben és dzsungelekben éltek. Állandó lakhelyük nem volt, földjük déli irányban a *Pennār* (mai Penner) folyóig húzódott²⁸ – éppúgy, mint *Aśoka* idejében (i.e. 273–237) a velük sokszor együtt emlegetett *pulindáké*.²⁹ Cunningham és Yule szerint ez a terület Közép-Indiában lehetett, *Sambalpūr* közelében.³⁰ A leírás szerint e törzs egy nagyobbaknak csak egy ága volt. McCrindle Ptolemaiosz művének elemzésekor megjegyzi, hogy Yule a törzs lakhelyét *Dōsarēnē* területére teszi,³¹ éppúgy, mint a *Rāmāyaṇa*.

Ramadas véleménye szerint a *Rāmāyaṇa*-ban a *Rāmát* segítő *Sugrīva* (ő *Indra* fia, aki ekkor mint az istenek királya szerepel) és a *vānarák*, vagyis 'erdőlakók', akik külsejükben félfőként álltak a majom és az ember közt, a szórák és más velük szövetséges törzsek voltak.³² *Rāma* a tíz évnyi száműzetését egyébként Cshattiszgarh területén töltötte, ahol szintén szórák éltek.

A *purāṇa* 'régii történet' néven összefoglalt könyvek mítoszokról, érdekes és tanulságos legendákról, az egyes istenek kultuszairól és ünnepeiről is írnak. A tanításokat a papok a *purāṇák* történeteinek keresztül adták át a tömegek számára. Ezek a történetek érdekességük, fordulatosságuk révén könnyen elnyerték azok tetszését.

Az i.sz. 3. századi³³ *Matsya*-³⁴ és a 400 előtt keletkezett³⁵ *Vāyu-purāṇa* a korábban említett művekhez hasonlóan a *pulindra* [sic!] nevű törzs (*Vāyu-purāṇa* 45, 124) lakhelyeként szintén a déli vidékeket,³⁶ és – valószínűleg rájuk gondol, mikor – a Vindhja-hegységet³⁷ nevezi meg lakhelyükkül. A

²⁵ *Manomohan Ghosh: The Nātyaśāstra. A Treatise on Ancient Indian Dramaturgy and Histrionics. Vol. I. Edited with an Introduction and Various Readings by Manomohan Ghosh. Manisha (First published in 1951), 1967². 329, 331.*

²⁶ *Elwin: i. m. 10. Bimala Churn Law: Tribes in Ancient India. Poona 1973². 172. Alexander Cunningham: The Ancient Geography of India. I. The Buddhist Period, including the campaigns of Alexander, and the travels of Hwen-Thsang. London 1871. 511.*

²⁷ *J. W. McCrindle: Ancient India as Described by Ptolemy; Being a Translation of the Chapters which Describe India and Central and Eastern Asia in the Treatise on Geography Written by Klaudios Ptolemaios, the Celebrated Astronomer, with Introduction, Commentary, Map of India According to Ptolemy, and a Very Copious Index. Bombay 1885. 173.*

²⁸ *McCrindle: i. m. 173.*

²⁹ *Law: i. m. 172, 175.*

³⁰ *Thurston: i. m. 305., John Watson M'Crindle: Ancient India as Described in Classical Literature. Westminster 1901. 198.*

³¹ *McCrindle: i. m. 173.*

³² *Elwin: i. m. 1955. 23.*

³³ *R. C. Hazra: Studies in the Purāṇic Records on Hindu rites and Customs. Delhi (First edition in 1940.) 1987. 31.*

³⁴ *A Śavarákat és a pulindákat déli vidéken lakóknak nevezi a mű: dakṣiṇāpathavāsinaḥ (Matsya-purāṇa 114, 46).*

³⁵ *Hazra: i. m. 15.*

³⁶ *dakṣiṇāpathavāsinaḥ (Vāyu-purāṇa 45, 124)*

7. századi, vagy még korábbi³⁸ *Viṣṇu-purāṇa* harmadik és negyedik fejezete közé egy topográfiai listát illesztettek, melyet a *Mahābhārata Bhīṣma parvanja* tartalmaz. Ebben egy hosszú felsorolást találunk: a vad és kegyetlen törzsek között szerepel a *Vindhya-pulaka* és a *pulinda* törzs is (2, 10, 60). Wilson az előbbi a *Vindhya-mūlikák*kal hozza kapcsolatba, akik a Vindhja-hegység lábánál éltek, és amely törzset egyébként más puránák is sokszor emlegetik a déli törzsekről összeállított listáikban.³⁹

A 6. századi híres csillagász, *Varāhamihira* a *Bṛhat-saṁhitā*ban délkeletre teszi lakhelyüket, és a Vindhja-hegység lakói mellett külön megnevezi a *nagna* ('meztelen') és *parṇa* ('leveleket viselő') *śabarākat* (14, 10).

A történetíró *Bāna* által kb. 620-ban írott *Harśacaritā*ban⁴⁰ már tetten érhető az a változás, amiről a *purāṇák* kapcsán szóltunk. Eszerint ekkor a szórák a Vindhja-hegységben már jelentős törzs voltak. Egy nap a király az erdőt járva egy leopárdbőrt viselő fiatal bennszülöttel találkozott. Haja a homloka fölött össze volt kötve egy kúszónövénnyel, homloka fekete volt, mint az éjszaka, fülbevalójában kristály csillogott. Széles mellkasát a folytonos íjhasználat megkeményítette. A bivalyok számára ez a *Durgā pūjā* utolsó napja volt⁴¹ – nyilván a bivalyáldozatra utal a mű. Ez a legkorábbi és leginkább kézzelfogható bizonyíték arra, hogy a *Durgā*-mítosz és a szórák istennőkultusza találkozott, amelynek következtében *Durgā* neve megjelenhetett a szóra mítoszvilágban. Ekkorra a *Devī-māhātmyā*ban leírt mítosz már jórészt ismertté vált. A 8. századra azonban már bizonyosan egész Indiában közzismert lett.⁴²

Az árják és a törzsek – jelen esetben a szövegek szerint a *daityák* 'démonok' – közt a háborúskodás sokáig tarthatott, a törzsek pedig bizonyára erős ellenfelek voltak. A *Kalki-purāṇa* már arról ír, hogy *Kalki*, a végítélet bírója a szórákat más törzsekkel együtt legyőzte. A beálló háborúmentes időszak metaforájaként a *Devībhāgavata-purāṇā*ban (5, 10, 2–17.) pedig azt olvashatjuk, hogy az istennő hajlandó volt *Mahiśával* békét kötni, feltéve, hogy a démonok elhagyják *devalokát*, vagyis az istenek honát, és megadják nekik áldozati jussukat.⁴³

Vākpāti 750-ből⁴⁴ származó *Gauḍavāha* című művében⁴⁵ immár egy szentélyről is beszámol, amely a Vindhja-hegységben van, a mai Mirzapurhoz közel. A szentélyt egy szóra istennőnek szentelték, akinek emberi áldozatokkal hódoltak.⁴⁶ A mű szerint a *kanauji Yaśovarman* király⁴⁷ is tiszteletét tette *Vindhya-vāsinī*nél, akit egyébként maga a mű is azonosít *Kālīval* vagy *Pārvatīval*, és azonosítja őt magát a *kolokkal* és a *śabarákkal*.⁴⁸ A *Gauḍavāha* az istennőnek felajánlott áldozatokról is beszél: eszerint a *pulindák* és a barbárok által is tisztelt istennő szereti a bort, a húst. Az imént ismertetett két műből megtudjuk, hogy az árják megvetésének oka az volt, hogy a szórák törzsi kultuszában számos olyan elem kapott helyet, melyet az árják rituális tisztasági szempontok alapján különösen szennyezőnek tartottak – ilyen pl. az emberek és vadállatok felajánlása, az alkoholfogyasztás, egymás feleségének elrablása.

Kevés használható felirat van a szórákra vonatkozóan, abban azonban segítenek, hogy időrendi vázlatunkat ki tudjuk egészíteni velük. Eszerint biztos, hogy i.sz. 720-ban⁴⁹ a *Mahendra*-hegységtől

³⁷ *vindhya-mūlika* (*Vāyu-purāṇa* 45, 124)

³⁸ *Hazra*: i. m. 22; és *The Vishnu Purāna*, lxxi.

³⁹ *The Vishnu Purāna* 159, 126. jegyzet.

⁴⁰ *A. Berriedale Keith*: *A History of Sanskrit Literature*. Delhi 1993. 315.

⁴¹ *Harśacarita*, 8. feje.

⁴² *Makai Melinda*: *Durgā, a démonok pusztítója. Egy indiai mítosz történeti változásai ikonográfiai vizsgálat alapján*. In: *Folklór és történelem*. Szerk.: *Szemerényi Agnes*. Budapest 2007. 287–288.

⁴³ *Pushpendra Kumar*: *Facets of the purānic Wisdom*. Delhi 2005. 51–52.

⁴⁴ *Keith*: i. m. 151.

⁴⁵ 285–347. vers

⁴⁶ *Elwin*: i. m. 18.

⁴⁷ Kb. 730–753/740 (utóbbi *Keith*: i. m. 150. alapján).

⁴⁸ *Sircar*: i. m. 20; *Kinsley*: i. m. 117.

⁴⁹ *Elwin*: i. m. 24.

keletre laktak. Thurston számol be arról, hogy i.sz. 736-ban a Pallava-dinasztia egyik királya, Pallavamalla a szórák királyát, *Udayanát* elfogta, és pávatollas zászlóját megtartotta.⁵⁰

Az eddig többször említett *andhrák* is a Vindhja-hegységben laktak, innen terjeszkedtek délkeleti irányba, a Gódávari- és Krisná-folyók völgyei felé.⁵¹ A *Mārkaṇḍeya-purāṇa* szerint a *Śabara*, *Pulinda*, *Vindhya* és *Āndhra* nevű területek a déli vidékek tartományai (54, 46–48), de később (54, 48) a *Pulinda*-földet a nyugati vidékek között is jegyzi. *Aśoka* ediktumai a *Mauryák* szolgatörzseként szólnak az *andhrákról* és a *pulindákról*.⁵² 1100-ban már a bengáliai Burdwan körzetben éltek. 1300-ban ismét együtt említik őket a *bhillákkal* (vagyis a *bhil* törzssel) és a *pulindákkal*.

Az orisszai szórák számára hagyományaik közül az egyik legfontosabb az, amely őket a Puriban található *Jagannātha*-templommal hozza őket kapcsolatba. A 16. sz.-i oriya költő, *Kṛṣṇadās* is közreadja a legendát, mely szerint a képmás eredetileg a szóra *Vasu* vagy *Basu* gondjaira volt bízva, majd innen került át Puriba.⁵³

Az tehát nem kétséges, hogy az árjakkal a határos területek révén a szórák kapcsolatba kerültek. Azt ugyan a megvető megjegyzéseken kívül nemigen tudjuk, konkrétan milyen viszonyban is álltak egymással, ezekből a megjegyzésekből viszont következtethetünk arra, hogy eltérő vallási hagyományaik révén jelentős morális, szociális és vallási különbségek mellett tettek tanúságot a korabeli források. Az ezután meginduló társadalmi és vallási változások a szórákat is érintették, bár valószínűleg csak közvetve: az elmondott számtalan irodalmi utalásból ugyanis kiderül, hogy viszonylag nagy létszámú törzs lehettek, akik nehezen megközelíthető területen éltek. Összességében megállapítható, hogy i.e. 800-tól i.sz. 1200-ig⁵⁴ a közép- és délkelet-indiai területek egészén éltek szórák.

Hogy nevüket számtalanszor említik más törzsekkel együtt, az azon kívül, hogy e törzsek egymáshoz közel, vagy épp ugyanott éltek, azt is jelentheti, hogy közös gyökereikről is tudtak a szerzők. Például a *Kathā Sarit Sāgara* (Mesefolyamok óceánja, 11. sz.) szerint a *śavara*, *bhilla* és *pulinda* törzsevek egymással felcserélhetők. Lal szerint a *bhillák* és szórák ugyanannak a törzsnak a leszármazottai.⁵⁵

A törzsi istennőtisztelet hinduizmusba való beolvadásának folyamata, melyben a korábbi mítoszokat egy módosított, ortodox terminológia használatának segítségével kanonizálják (pl. a történeteket igazoló, az istennőre vonatkozó nevekkal és jelzőkkel), és ezzel már egységesítik az istennőre vonatkozó mítoszok körét, előremutat a *śakti* doktrínája felé. Ez egyfajta megoldási módot is nyújthatott e sokféle hatalmat megjelenítő női erők megtestesülésének értelmezéséhez: a *śakti* kifejezés ugyanis a legfőbb lény kettős természetére is utal, akinek két aspektusa van, női és férfi – ez jelenik meg az irodalomban *Śiva* és *Śakti* névvel fémjelezve.

A nem árja törzsek között a szóra törzs meghatározó helyet foglal el az indiai vallásos színtéren. Már a korai források sem pusztán csak megemlítik őket: a törzsek integrálásának problémája egyértelműen felmerül bennük. A hinduizáció folyamatával párhuzamosan a nem árja népek nemcsak *Durgā* istennő nevét integrálták saját mítoszaik közé, és helyezték el annak alakját hitviláguk betegségistennői között, hanem egy ezzel ellentétes irányú folyamat eredményeként a *brāhmaṇák* által tartott szertartásokban a *śaiva* rítusok mellett megjelentek a nem árja népektől származtatható

⁵⁰ Thurston: i. m. 305. s.v. *Savara*.

⁵¹ A Pallava-dinasztia egyik legkorábbi emléke és *Sivaskandavarman* Mayidavolu-táblái (3.sz.) arról is tudósítanak, hogy ebben a korban az *andhrák* a Gódávari- és Krisná-folyók völgyeit is elfoglalták már. Az *andhrák* egy dravida-nyelvet beszélő nép voltak, valószínűleg a modern telugu nyelv ősei. A *Sātavāhanákról*, akiknek alapítója, Simuka még i.e. 3. sz-ban elfoglalta a déli területeket, majd ott uralkodott, a *purāṇák* azt írják (*Law*: i. m. 165), hogy talán *andhrák* lehettek, az viszont kétségtelen, hogy egész *Andhradesát*, vagyis az *andhrák* földjét és a határos területeket ők uralták.

⁵² *Law*: i. m. 165.

⁵³ *Elwin*: i. m. 27.

⁵⁴ *Singh*: i. m. 1051.

⁵⁵ *Elwin*: i. m. 19.

kultuszok elemei is. A szórák és a nem árja népek által gyakorolt kultusból az alkoholfogyasztás és az állatáldozat a hivatalos, bár sokszor titkolt rítus része lett. Az istennő eredeti lakhelyén, ahol a *Garigā* és a Vindhja-hegység találkozik, kultusza ma is él.

MAKAI MELINDA

Zsigmond Király Főiskola, Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézet

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Doktori Iskola

E-mail: melinda_makai@yahoo.com

Bibliográfia

I. Források

Ṛgveda. GRETIL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia.

http://www.sub.uni-goettingen.de/ebene_1/fiindolo/gretil.htm

The Rig Veda. Translator: *Ralph T. H. Griffith*, 1896. The Internet Sacred Text Archive:

<http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/>

Das *Aitareya Brāhmaṇa*. Mit Auszügen aus dem Commentare von *Sāyaṇācārya* und anderen Beilagen. Herausgegeben von *Theodor Aufrecht*. Hildesheim–New York 1975.

The Aitareya Brahmanam of the Rigveda, Containing the Earliest Speculations of the Brahmans on the Meaning of the Sacrificial Prayers, and on the Origin, Performance and Sense of the Rites of the Vedic Religion. Edited, Translated and Explained by *Martin Haug*. Vol. II. Bombay 1863.

The Harshacarita of Bāṇabhāṭṭa. (Text of Uchchhāvas I-VIII.) Edited with an Introduction and Notes by *Mahāmahopādhyāya P. V. Kane*. Delhi 1997.

The Harṣa-carita of Bāṇa. Translated by *E. B. Cowell, F. W. Thomas*. Delhi 1993.

The Liṅga-purāṇa. Part I-II. Translated by a Board of Scholars. Delhi 1973. (Ancient Indian Tradition and Mythology Series. Vol. 5-6. Edited by Prof. *J. L. Shastri*.)

The Liṅgamahāpurāṇam. With Sanskrit commentary Śīvatōṣīṇī Gaṇeśa Nātū. Text, Textual Corrections and Verse-Index. Delhi 1989.

Mahābhārata: Bhīṣma parvan, Adhyāya 10.; Śānti parvan, Adhyāya 12.:

Goethe-Universität, Frankfurt Am Main: Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (TITUS): <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/ind/aind/mbh/mbh.htm>

The Mārkaṇḍeya Mahāpurāṇam. English Translation by *Manmatha Nath Dutt*. Introduction & Edited by *Dr. Pushpendra Kumar*. Delhi 2005.

The Matsya Purāṇam. Notes by *B. C. Majumdar, S. C. Vasu, H. H. Wilson, Bentley, Wilford & Others*. Edited by *Jamna Das Akhtar*. Delhi 1972. (The Secret Books of the Aryans. Translated by Various Oriental Scholars. Edited by *Dr. Satya Vrat Shastri*. Vol. I.)

The Matsya Mahāpurāṇa. Edited with Introduction & Verse Index by *Dr. Pushpendra Kumar*. New Delhi 1984.

The Śrīmad Devī Bhāgavatam. Translated by *Swami Vijnanananda*. Part I–II. New Delhi 2004.

The Śrīmaddevībhāgavatam. Vārāṇasī 1994.

Varāhamihira's Bṛhat Saṁhitā. Part I–II. With English Translation, Exhaustive Notes and Literary Comments by *Ramakrishna Bhat*. Delhi 1981.

The Vāyu purāṇa. Part I–II. Translated and Annotated by *G. V. Tagare*. Delhi 1987–1988. (Ancient Indian Tradition and Mythology Series. Vol. 37–38.)

The Vāyumahāpurāṇam. With Preface, Verse-Index and Textual Corrections. Delhi, 1983.

The Vishnu Purāna. A System of Hindu Mythology and Tradition. Translated from the Original Sanskrit and Illustrated by Notes by *H. H. Wilson*. With an Introduction by *R. C. Hazra*. Calcutta 1961.

II. Szakirodalom

- Indira S. Aiyar*: Durgā as Mahiṣāsuramardīnī. A Dynamic Myth of Goddess. New Delhi 1997.
- R. G. Bhandarkar*: Vaisnavism, Saivism and minor religious systems. Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute. Post-Graduate and Research Department Series, No. 17. 1982.
- Alexander Cunningham*: The Ancient Geography of India. I. The Buddhist Period, including the campaigns of Alexander, and the travels of Hwen-Thsang. London 1871.
- Thomas B. Coburn*: Devī-Māhātmya. The Crystallization of the Goddess Tradition. Delhi 2002⁴.
- Verrier Elwin*: The religion of an Indian tribe. Bombay 1955.
- Christoph von Fürer-Haimendorf*: Tribal problems in India. In: Tribe, caste and religion in India. Ed. by *Romesh Thapar*. New Delhi 1977.
- Manomohan Ghosh*: The Nāṭyaśāstra. A Treatise on Ancient Indian Dramaturgy and Histrionics. Vol. I. Edited with an Introduction and Various Readings by *Manomohan Ghosh*. Manisha (First published in 1951), 1967². Vol. II. Completely Translated for the first time from the Original Sanskrit with an Introduction, Various Notes and Index by *Manomohan Ghosh*. Calcutta 1961.
- R. C. Hazra*: Studies in the Purāṇic Records on Hindu rites and Customs. Delhi (First edition in 1940), 1987.
- John Stratton Hawley*: The Goddess in India. In: Devī. Goddesses of India. Ed. By *John Stratton Hawley* and *Donna Marie Wulff*. Delhi 1998.
- A. Berriedale Keith*: A History of Sanskrit Literature. Delhi 1993.
- David Kinsley*: Hindu Goddesses. Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition. Delhi 1987.
- Pushpendra Kumar*: Facets of the purāṇic Wisdom. Delhi 2005.
- Bimala Churn Law*: Tribes in Ancient India. Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, 1973².
- Makai Melinda*: Durgā, a démonok pusztítója. Egy indiai mítosz történeti változásai ikonográfiai vizsgálat alapján. In: Folklor és történelem. Szerk.: *Szemerényi Ágnes*. Budapest 2007. 278–289.
- J. W. McCrindle*: Ancient India as Described by Ptolemy; Being a Translation of the Chapters which Describe India and Central and Eastern Asia in the Treatise on Geography Written by Klaudios Ptolemaios, the Celebrated Astronomer, with Introduction, Commentary, Map of India According to Ptolemy, and a Very Copious Index. Bombay 1885.
- John Watson M'Crindle*: Ancient India as Described in Classical Literature. Westminster 1901.
- K. S. Singh*: The Scheduled Tribes. New Delhi 2003³ (First published in 1994).
- D. C. Sircar*: The Śākta Pīṭhas. Delhi 2004⁴.
- Margaret and James Stutley*: A Dictionary of Hinduism. Its Mythology, Folklore and Development 1500 B.C.–A.D. 1500. London and Henley 1977.
- Edgar Thurston*: Castes and tribes of Southern India. Madras 1909.
- S. K. Tiwari*: Tribal roots of Hinduism. New Delhi 2002.
- Piers Vitebsky*: Dialogues with the dead. The discussion of mortality among the Sora of eastern India. Cambridge 1993.
- Piers Vitebsky*: Sora (World Culture Encyclopedia – South Asia):
www.everyculture.com/South-Asia/Sora.html